

ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทำพานบายศรีสู่ขวัญ		
๑๕๓ หมู่ ๑ บ้านห้วยน้ำคำ ตำบลห้วยน้ำคำ อำเภอขามเฒ่า จังหวัดกาฬสินธุ์		
ข้อมูลเจ้าของภูมิปัญญา		
ชื่อเจ้าของภูมิปัญญา	นางคุณ ภูทองชนะ อายุ ๖๔ ปี	
ที่อยู่	บ้านเลขที่ ๑๕๓ ม.๑ บ.ห้วยน้ำคำ ต.ห้วยน้ำคำ อ.ขามเฒ่า จ.กาฬสินธุ์	
อาชีพ	ทำนา	
ชื่อภูมิปัญญา	การทำพานบายศรีสู่ขวัญ	
ประวัติข้อมูลภูมิปัญญา		
<p><u>ประวัติบ้านห้วยน้ำคำ (บริบทพื้นที่ของหมู่บ้าน)</u></p> <p>บ้านห้วยน้ำคำ เดิมทีมีชื่อว่า “หมู่บ้านป่าผาก” มีที่ตั้งเดิมอยู่ที่วัดป่าอัมพวัน (ในปัจจุบัน) ซึ่งมีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ (หนองโพธิ์) ที่เหมาะกับการตั้งหมู่บ้านเป็นอย่างดี แต่ด้วยในตอนนั้นได้เกิดอหิวาตกโรค (โรคห่า) จนเป็นเหตุให้มีผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงได้ย้ายถิ่นฐานออกแสวงหาสถานที่เพื่อสร้างหมู่บ้านแห่งใหม่ จนได้มาพบหนองน้ำใหญ่แห่งหนึ่งซึ่งเป็นน้ำคำ ปรากฏมีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี (หนองบ้านในปัจจุบัน) จึงตกลงกันสร้างหมู่บ้านโดยใช้ชื่อว่า “บ้านห้วยน้ำคำ” และเป็นที่ตั้งมาจนถึงปัจจุบัน (พระครูศรีปริยัติโชติธรรม, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๐: สัมภาษณ์)</p> <p><u>ประวัติการกำเนิดพานบายศรี</u></p> <p>บายศรีนั้นมีข้อสันนิษฐานว่าได้ประดิษฐ์ขึ้นมาจากคติความเชื่อของพราหมณ์พิจารณาจากการนำใบตองมาประดิษฐ์บายศรี เนื่องด้วยใบตองนั้นเป็นของสะอาดบริสุทธิ์ไม่มีมลทินของอาหารเก่าให้เปื้อน และอีกประการหนึ่งก็คือ รูปร่างลักษณะของบายศรีที่ได้จำลองเอาพระสุเมรุซึ่งเป็นที่สุดของพระอิศวร ตลอดจนเครื่องสังเวียก็มีความเชื่อมาจากคติพราหมณ์เช่น ไช้ แดงกวา มะพร้าว รวมถึงพิธีการ เช่น การเวียนเทียน การเจิม และพิธีการต่าง ๆ เหล่านี้พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีทั้งสิ้น</p> <p><u>ประเภทของบายศรี</u></p> <p>ในภาคเหนือจะเรียกบายศรีว่า "ใบลี", "ใบสรี" หรือ "ใบสินมแมว" และจะเรียกพานบายศรีว่า ขันใบลี เพราะชาวล้านนาจะเรียกพานว่า ขัน แล้วเรียกขันว่า สลุง บายศรีแยกเป็น ๔ ประเภท คือ</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. บายศรีหลวง ๒. บายศรีนมแมว ๓. บายศรีปากชาม ๔. บายศรีกล้วย		

ส่วนในภาคอีสานจะเรียกบายศรีว่า "พานบายศรี", "พานขวัญ" หรือบางท้องถิ่นเรียกว่า "ขันบายศรี" ในภาคอีสานจะแยกบายศรีออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. พานขวัญ

๒. พานบายศรี

๓. หมากเบ็ง (<https://th.wikipedia.org/wiki/บายศรีสู่ขวัญ>, ๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๐ : ออนไลน์)

การต่อ ยอดภูมิปัญญาของการทำบายศรีสู่ขวัญ

คุณแม่ต๋น ภูทองชนะ อายุ ๖๘ ปี มีอาชีพทำนา บ้านเลขที่ ๑๕๓ ม.๑ บ.หัวนาคำ ต.หัวนาคำ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์ ได้เริ่มฝึกหัดทำพานบายศรีกับคนในชุมชนตั้งแต่อายุประมาณ ๒๕ ปี โดยมีแรงบันดาลใจในการทำพานบายศรีคือ เวลาคุณยายมาร่วมงานบุญ งานประเพณีต่างๆ ที่วัดจัดขึ้นนั้น จะมีการทำพานบายศรีเพื่อใช้ในพิธีต่างๆ เช่น บายศรีสู่ขวัญ พานดอกไม้ถวายพระ พานขันหมากเบ็ง ฯลฯ ซึ่งเมื่อคุณยายต๋นเห็นการทำพานบายศรีจึงอยากจะลองทำ จึงได้ทดลองทำและฝึกฝนจนชื่นชอบและได้สืบทอดการทำพานบายศรีมาจากบรรพบุรุษในชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

ความภาคภูมิใจของคุณยายต๋น ภูทองชนะ ในการทำพานบายศรี คือ การได้ช่วยเหลือกิจการงานวัด งานบุญ งานประเพณีต่างๆ โดยคุณยายต๋นให้เหตุผลว่า การได้ทำพานบายศรีนี้คือการได้ร่วมทำบุญกับวัดแม้จะไม่ได้ทำบุญเป็นปัจจัยแต่ก็ได้ใช้ร่างกาย แรงใจ ได้ลงมือทำก็เหมือนว่าได้ทำบุญร่วมกับคนในชุมชน เพราะเป็นภูมิปัญญาของคนในชุมชนทำให้กับวัดของชุมชนตนเอง เพื่อประหยัดงบประมาณในการไปว่าจ้างคนอื่นในการทำพานบายศรี ซึ่งในปัจจุบันมีราคาค่อนข้างสูงถึงหลักหมื่น

นอกจากนี้คุณยายต๋นยังเล่าต่อไปว่า ตั้งแต่ทำพานบายศรีมาเกือบ ๓๕ ปีนั้น เวลาที่คนในชุมชนจัดงานบุญ เช่น บุญบวงสรวง งานแต่งงานและงานบายศรีสู่ขวัญอื่นๆ คนในชุมชนจะมาบอกกล่าวให้คุณยายต๋นช่วยทำพานบายศรีให้ ซึ่งคุณยายและทีมงานไม่เคยเรียกร้องเงินค่าจ้างเลยสักครั้ง โดยการทำพานบายศรีในงานบุญแต่ละครั้งคุณยายบอกว่า เพื่อเป็นร่วมแสดงความยินดีและทำบุญร่วมกับเจ้าภาพ ซึ่งคุณยายก็มักจะได้ของขวัญเล็กๆ น้อยๆ เป็นสินน้ำใจตอบแทนจากเจ้าภาพเสมอ ซึ่งเป็นเรื่องที่คุณยายประทับใจตลอดเวลาที่ได้คิดถึงเรื่องแบบนี้ (ต๋น ภูทองชนะ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๐: สัมภาษณ์)

กำหนดความรู้/แสวงหาความรู้ (ภายใน/ภายนอก)

การแสวงหาความรู้ของภูมิปัญญานี้ คุณยายต๋น ภูทองชนะ ได้สืบทอดการทำพานบายศรีมาจากบรรพบุรุษในชุมชน โดยได้ฝึกฝน ลองผิด ลองถูก และเรียนรู้เพิ่มเติมการทำพานบายศรีสมัยใหม่จากหนังสือในยุคปัจจุบัน จนเกิดความชำนาญและเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน โดยคุณยายต๋นจะได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้รับผิดชอบหลักในการทำพานบายศรีเวลาที่วัดมีงานบุญ หรือ งานประเพณีต่างๆ พร้อมกับคุณยายท่านอื่นๆ (ต๋น ภูทองชนะ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๐: สัมภาษณ์)

การสร้างความรู้ (ขั้นตอน/วิธีการการสร้างภูมิปัญญา)

ขั้นตอนการทำพานบายศรีอย่างง่าย

อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำบายศรี

๑. ใบตอง (ควรใช้ใบตองกล้วยตานี)	๒. พานขนาดเล็ก กลาง ใหญ่หรือพานแว่นฟ้า
๓. ภาชนะปากกว้างสำหรับใส่น้ำแช่ใบตอง	๔. น้ำมันมะกอก ชนิดสีเหลือง หรือขาว
๕. ไม้ปลายแหลม ไม้เสียบลูกชิ้น	๖. เข็ม, ด้ายเย็บผ้า
๗. ดอกดาวเรือง ดอกกุหลาบ ดอกพุทธรักษา	๘. ฝ้ายผูกแขน
๙. กรรไกร สำหรับตัดใบตอง และลวดเย็บกระดาษ	

วิธีทำบายศรี

๑. ม้วนตัวยอดให้เห็นริมใบตองเป็นลายเกลียว
๒. พับฝ้านุ่งชายตรง
๓. นุ่งผ้าเข้าสะโพกด้วยยอด ต่จากยอดประมาณ ๕ นิ้ว
๔. ม้วนตัวรอง
๕. วางตัวรองลงด้านหน้าด้วยยอดต่จากยอดประมาณ ๒ นิ้ว แล้วนุ่งผ้าเข้าสะโพกให้เรียงลำดับ
๖. ม้วนตัวหางแมงดาทำเช่นเดียวกับตัวรองแล้วพับกลับแหลมกลางลำตัวด้านหลัง
๗. พับกลับแหลม ครีบกางดาพับเช่นเดียวกับฝ้านุ่งชายตรงนุ่งเข้าสะโพก ซ้ายขวา ซ้ายขวา จนได้ขนาดพอเหมาะแล้วใส่กลีบกลางลำตัวที่ใหญ่ขึ้นนุ่งผ้าต่าง ๆ ทั้งช่วงลำตัวตรงด้ายสีเขียวเจียนชายใบตอง

ส่วนหัวเมงดาให้เรียบร้อย

๘. เสร็จแล้วตกแต่งด้วยดอกไม้ทำเป็นตาเมงดาและแต่งตามครีบอกก็ได้

วิธีจัดบายศรีไล่ชั้น (แต่งตัวบายศรี)

๑. ใช้ไม้กลัดแทงที่ฐานตัวบายศรี ทบให้นั่งได้แล้วปักดอกไม้ตามตัวยอดและตัวรองแล้วใส่ลงไปชั้นจักระยะให้ดี

๒. ใส่เมงดาสับหว่างตัวบายศรีหันด้านหลังเมงดาออกข้างนอก ใส่ใบตองปิดความไม่เรียบร้อย

๔. กระจิบบรรจุข้าวเหนียวหนึ่งสุกปากหวดวางกลางชั้น

๕. ใส่กล้วยและข้าวต้มผัดจัดเรียงให้สวยงาม

๖. ใส่หมากพลู ยาเส้นตามชอก

๗. เหน็บใบเงิน ใบทอง ใบนาค ใบแก้ว ใบมะยม ตามชอกระหว่างตัวบายศรี

๘. ตั้งกระทงใส่ไข่ขวัญบนหลังกระติบข้าว (ใส่ถ้วยมีฝาปิดก็ได้)

๙. แบ่งด้ายเป็นใจ ใจละ ๕ เส้น ยาว ๕ นิ้วหลาย ๆ ใจ ให้พอกับจำนวนผู้ที่จะผูกข้อมือแขวนไว้ที่ตัว

รองตัวสุดท้ายถ้าชั้นใหญ่ นิยมทำด้วยบายศรีมากขึ้น อาจจะเป็น ๔ ตัว หรือ ๕ ตัว และตัวเมงคาก็เพิ่มขึ้น เท่ากับด้วยบายศรี

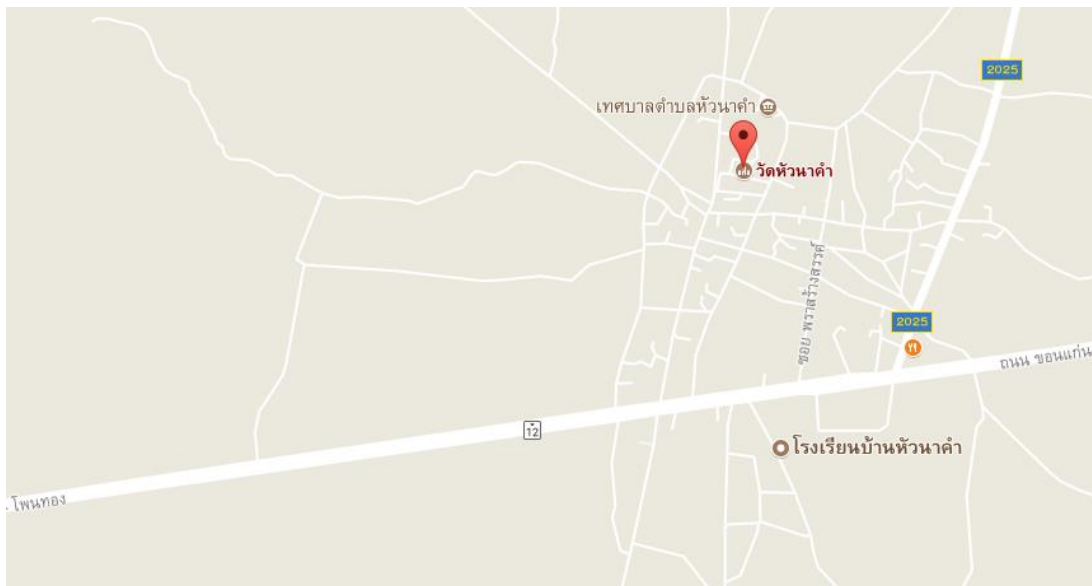
การจัดเก็บและการค้นคืนความรู้ (การจดจำ/เอกสาร/ฐานข้อมูล)

คุณยายต๋น ภูทองชนะ ได้จัดเก็บภูมิปัญญานี้ไว้กับตัวเองด้วยการจดจำและฝึกฝนจนเกิดเป็นความรู้ ความชำนาญซึ่งในการทำพานบายศรีแต่ละครั้งจะมีชาวบ้านคนอื่นๆ มาช่วยกันทำ โดยเป็นกลุ่มชาวบ้านที่ไปทำบุญที่วัดเป็นประจำ ทุกคนก็ล้วนแต่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษในชุมชน แต่ภูมิปัญญานี้ไม่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (ต๋น ภูทองชนะ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๐: สัมภาษณ์)

การถ่ายทอดความรู้และการใช้ประโยชน์ (ซึมซับไว้กับตนเอง หรือ เผยความรู้ให้แก่องค์กร)

ในการถ่ายทอดความรู้ นั้น คุณยายต๋น ภูทองชนะ เล่าว่า ในการทำพานบายศรีแต่ละครั้ง จะมีรูปแบบที่หลากหลายและแตกต่างกันออกไปตามวัตถุประสงค์ของการใช้งาน ถ้าเป็นพานบายศรีสมัยก่อน คนในชุมชนจะทำเป็นด้วยการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษอยู่แล้ว แต่ถ้าเป็นพานบายศรีสมัยใหม่ คุณยายต๋นจะเป็นคนสอนชาวบ้านในการทำ นอกจากนี้คุณยายต๋นยังเล่าต่อไปว่า ถ้าในอนาคตมีโอกาสได้ไปบรรยายหรือเป็นวิทยากรในการฝึกสอนการทำพานบายศรีให้กับคนในชุมชน เขาวชน หรือหน่วยงานต่างๆ ที่สนใจ คุณยายต๋นเต็มใจที่จะไปถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญานี้ได้อย่างเต็มความสามารถ เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้อนุรักษ์การทำพานบายศรีไว้ให้คงอยู่กับงานบุญหรืองานประเพณีต่างๆ ของชาวอีสานสืบไป (ต๋น ภูทองชนะ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๐: สัมภาษณ์)

พิกัด (สถานที่)

ข้อมูลผู้ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ปีการศึกษา 2560

ชื่อผู้ศึกษา	นายศักรินทร์ ภูพันนา	
หลักสูตร	ประกาศนียบัตรบัณฑิตวิชาชีพครู (ป.บัณฑิต) รุ่น 4	
รายวิชา	ความเป็นครู (8005201)	
เน้นศึกษา	ครูกับการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น	
คณะ	ศึกษาศาสตร์	
สถานที่ศึกษา	มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	
สถานที่ทำงาน	วิทยาลัยเทคโนโลยีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จังหวัดขอนแก่น	
อาจารย์ผู้สอน		
1	รองศาสตราจารย์ สำเร็จ คำโสม (ครูภูมิปัญญาไทย, ศิลปินมรดกอีสาน)	
2	อาจารย์ ดร.พา อักษรเสื่อ	
3	อาจารย์ ดร.ธีรภัทร โคตรบรรเทา	
4	อาจารย์ สุชาดา ลดาวัลย์	
5	อาจารย์ อัจฉริยะ วงษ์คำชาว	
6	อาจารย์ บุญจันทร์ เพชรเมืองเลย	